

14. Onderhoud en restauratie van het kerkgebouw

Dit hoofdstuk behandelt praktische zaken met betrekking tot het reguliere onderhoud van het kerkgebouw en de bijzonderheden bij monumentale kerken. Het merendeel van de kerkgebouwen van gemeenten behorend tot de Protestantse Kerk heeft een monumentale status.

Regulier onderhoud

Regelmatig onderhoud is van groot belang. Bijzondere aandacht dient daarbij gegeven te worden aan het wind- en waterdicht houden van het kerkgebouw. Dakgoten dienen jaarlijks verschillende malen te worden gereinigd (van vallende bladeren). Gebreken aan het dak (afgewaaide of scheefgezakte leien en pannen), goten en regenpijpen moeten zo spoedig mogelijk worden hersteld.

Aan roest onderhevige onderdelen, zoals muurankers en gootbeugels, moe-

ten regelmatig geschilderd worden. Het geschilderde buitenhoutwerk moet regelmatig gecontroleerd, schoongemaakt en bijgeschilderd worden ter voorkoming van inwatering waardoor het houtwerk inrot. Ook dient het ongeschilderde houtwerk regelmatig, jaarlijks, geïnspecteerd te worden op de aanwezigheid van houtworm of ander ongedierte en schimmels. Het kerkgebouw dient in droge maanden dagelijks gedurende meerdere uren geventileerd te worden ter voorkoming van schimmelvorming, houtaantasting (zie verderop) en kalkafval. Voorts is een jaarlijkse inspectie noodzakelijk van de verwarmingsinstallatie en de elektrische installatie, alsmede van de bliksembeveiliging.

Groot onderhoud

Ondanks dit geregelde normale onderhoud is er na verloop van tijd buitengewoon onderhoud noodzakelijk. Ieder materiaal is aan slijtage onderhevig. Na een aantal jaren moet er rekening worden gehouden met de aanschaf van nieuwe dakbedekking, voegwerk van de muren, schilderwerk (buiten elke 5 jaar en binnen elke 10 jaar). Dit buitengewone onderhoud is normaliter niet uit de gewone middelen te bekostigen. Het is daarom noodzakelijk, dat iedere gemeente een onderhoudsfonds sticht en daarin jaarlijks een zeker bedrag stort (zeg 0,5 tot 1% van het bedrag, waarvoor het gebouw verzekerd is). Ook is het aan te bevelen per onderdeel te reserveren.

Elektrische installatie

Bijzondere aandacht is nodig voor de elektrische installatie van kerkelijke gebouwen. Niet alleen is een veilige installatie van belang om brandrisico's te beperken, maar er wordt ook vanwege de arboregeling een veilige installatie vereist. Een elektrische installatie moet worden aangelegd door een erkend installateur met goedgekeurde materialen. Het gebruik van ijzeren onderdelen (buis, dozen, enzovoort) dient te worden vermeden wegens roestvorming door condensatie. Er moet voor een deugdelijke aardverbinding gezorgd worden. Het aarden door middel van een aardverbinding met de waterleiding wordt ontraden, omdat dit door het gebruik van zogenaamde plastic waterleidingbuizen geen deugdelijke aardverbinding heeft. De bediening van de installatie dient zoveel mogelijk gecentraliseerd te worden in een voor het publiek ontoegankelijke ruimte. De gehele installatie moet door middel van een hoofdschakelaar spanningsloos gemaakt kunnen worden.

Het is gevaarlijk om met losse snoeren te werken. Ook tijdelijke voorzieningen bij uitvoeringen en dergelijke moeten door een installateur worden verzorgd. Het is gewenst de gehele installatie tenminste eenmaal per jaar te laten controleren door middel van een goede weerstand- en isolatiemeting. De kosten hiervan zijn gering en het voorkomt brand door kortsluiting. Deze controle moet ook direct worden uitgevoerd na het optreden van eventue-

le lekkages. Een college van kerkrentmeesters doet er goed aan schriftelijk vast te leggen wie er verantwoordelijk is voor het beheer van de elektrische installaties. Deze verantwoordelijkheid kan zowel intern (kerkrentmeester, kosten, beheerder), als extern (installateur of derde partij) zijn neergelegd. De eisen ten aanzien van aanleg van installaties en keuring van installaties en apparatuur en de verantwoordelijkheidseisen zijn opgenomen in de normen NEN 1010 en NEN-EN 3140.

Houtaantasting en bestrijding daarvan

Houtaantasting is een van de belangrijkste oorzaken van het verval van het kerkgebouw. Aantasting van hout in gebouwen kan plaatsvinden door verschillende oorzaken, namelijk vuur, schimmels, insecten en dergelijke. De bescherming van hout tegen vuur kan alleen plaatsvinden door het aanbrengen van chemische middelen, die een brandvertragende werking hebben. Tevens dient erop te worden toegezien dat hout in de nabijheid van verwarmingselementen geen te hoge temperatuur kan verkrijgen. Voor de bescherming kunnen er brandvertragende materialen worden gebruikt. Ook het aanbrengen van hout bij hete luchtkanalen vraagt om de nodige zorg, omdat bij te hoge temperatuur zelfontbranding zou kunnen optreden.

De aantasting van hout door schimmels wordt veroorzaakt door een te hoog vochtgehalte van het hout. Dit kan plaatselijk ontstaan ten gevolge van lekkages, zoals defecte of verstopte dakgoten en afvoerpijpen, gebroken vensterglas van dakkapel en dakramen, onvoldoende ventilatie, optrekkend vocht in muren en plinten, intrekkend vocht in balkkoppen, in dicht tegen buitenmuren geplaatste strijk balken en dergelijke. Bijzondere aandacht moet worden geschonken aan de ruimte onder houten vloeren. Onder de begane grondvloeren moet een onbelemmerde luchtbeweging mogelijk zijn. Waar deze ontbreekt door het ontbreken van voldoende luchtrooster daar kunnen de gevolgen niet uitblijven: aantasting van het houtwerk door houtrot verwekkende zwam. De aan te brengen ventilatieroosters moeten van buitenaf goed zichtbaar zijn. Afsluiting van de roosters door afvallend blad, zand en aarde moet worden voorkomen. Soms is een waterwerende bodemafluiting zoals bijvoorbeeld met schuimbeton of folie gewenst.

Schimmels en insecten

Bij nieuwbouw en restauratie dienen noodzakelijke voorzieningen te worden getroffen om te voorkomen dat het hout is aangetast door schimmels en insecten. Het te verwerken hout kan een preventieve behandeling tegen aantasting door schimmels en insecten worden gegeven. Houtaantasting door insecten kan veroorzaakt worden door een te hoog vochtgehalte van het hout, maar ook minder vochtig hout kan door de zogenaamde drooghoutboorders worden aangetast. Het tegelijk optreden van schimmel

en drooghoutboorders komt veel voor. Onder drooghoutboorders worden insecten verstaan die in bouwwerken verwerkt hout aantasten, dit in tegenstelling tot nathoutboorders die staande, meestal ziekelijke bomen en pas gevelde bomen aantasten. Drooghoutboorders tasten vele soorten hout aan, zowel loof als naaldhout. Van de drooghoutboorders zijn vooral bekend de gewone houtwormkever, grote houtwormkever, de huisboktor en spinthoutkevers. De gewone houtwormkever maakt boorgangen met een diameter van een tot twee millimeter. De larve boort circa drie jaar in het hout. Een grotere soortgenoot is de grote houtwormkever (bonte knaagkever). Deze maakt boorgangen met een diameter van drie tot drieënhalve millimeter. De grootste in ons land voorkomende drooghoutboorder en tevens de meest vraatzuchtige vernietiger van het in kerken aanwezige naaldhout is de huisboktor. De larven hiervan boren wel vier tot vijf jaar in het hout. Ze maken gangen met een middellijn van zes tot acht millimeter en vernielen dus veel meer dan hun kleinere soortgenoten. Het is dringend noodzakelijk de zwaar aangetaste delen van kapconstructies en dergelijke te vervangen door nieuw hout of te verstevigen met een kunstharsproduct. Hiervan is vaak sprake bij aantasting door de grote houtwormkever, de huisboktor en houtrot verwekkende schimmels (zwammen). Voorkomen moet worden, dat:

- oud en onbruikbaar aangetast meubilair, zoals stoelen, stoven, bankjes, tafeltjes en dergelijke in kapruimte en toren opgeslagen worden;
- na herstelwerkzaamheden oud hout en resten van nieuw hout in de kapruimte en toren achterblijven;
- duiven en andere vogels gelegenheid krijgen binnen de kapruimte of de toren te komen en nesten te bouwen.

De wijze van bestrijden van dierlijke houtaantasters is de laatste jaren behoorlijk veranderd. Tegenwoordig wordt alleen ingezet op plaatselijke bestrijding. Een hele kap preventief behandelen heeft geen zin. Laat daarom een goede inspectie verrichten. Dit kan veel geld besparen. Bij het voorkomen of zelfs bij een vermoeden van houtaantasting wordt aangeraden om nader advies in te winnen.

Beschermd monument

Op grond van de Erfgoedwet zijn alle gebouwen die ouder dan vijftig jaar zijn, monumenten. Een deel van deze monumenten is door het Rijk tot beschermd monument aangewezen. Wanneer een gebouw als beschermd monument is aangewezen, is de eigenaar/beheerder niet meer vrij om andere dan normale onderhoudswerkzaamheden aan dit gebouw uit te voeren zonder voorafgaande toestemming van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Tot de normale onderhoudswerkzaamheden worden alle kleine herstelwerkzaamheden aan exterieur en/of interieur gerekend die geen verandering brengen in de bestaande situatie (zoals schilderwerk in de bestaande kleuren of een gootreparatie). In twijfelgevallen verdient het

aanbeveling overleg te plegen met de RCE of afdeling monumentenzorg van de gemeente. De burgerlijke gemeente bepaalt of er voor werkzaamheden een vergunning aangevraagd moet worden. Zij dient daarbij altijd advies te vragen aan de plaatselijke welstandorganisatie, soms aan de RCE (bij sloop, functiewijziging, grootschalige wijziging, reconstructie) en heel soms ook bij de provincie (indien het monument in het buitengebied gelegen is). De burgerlijke gemeente is dus altijd het eerste aanspreekpunt.

Voor alle grotere herstelwerkzaamheden (zoals vernieuwing van goten, metselwerkherstel, enzovoort), nieuwe aanbouwen, wijzigingen aan het kerkinterieur en voor restauratie is toestemming van de RCE nodig, ongeacht de vraag of daarvoor een beroep zal worden gedaan op rijkssubsidie. Tijdig dient te worden nagegaan of hiervoor een vergunning dient te worden aangevraagd op basis van de Erfgoedwet. Aangezien burgemeester en wethouders deze vergunningen dienen te verlenen, is tijdig overleg met de behandelende ambtenaren gewenst.

In de restauratiekosten kan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OC&W) alleen subsidie verlenen indien het gebouw is opgenomen in het register van beschermde monumenten.

Naast rijksmonumenten bestaat ook de mogelijkheid dat bepaalde gebouwen tot provinciaal (alleen Drenthe en Noord-Holland) of gemeentelijk monument zijn verklaard. De bij deze provinciale en gemeentelijke monumentenstatus behorende regelingen verschillen van geval tot geval. Daarom blijven ze hier verder buiten beschouwing. Maar het is wel van belang dat nauwkeurig wordt gezien of er aanvullende lijsten van monumenten van provincie of gemeente bestaan, welke bepalingen daarbij gelden en hoe de daarbij behorende voorwaarden luiden.

Vergunning wijziging monumenten

Wanneer een (kerk)gebouw een beschermd rijksmonument is, wordt deze monumentale status beschermd door een vergunningstelsel. De bepalingen hierover stonden tot voor enige jaren in de monumentenwet zelf, maar zijn tegenwoordig te vinden in de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO). Voor colleges van kerkrentmeesters is het gedeelte uit de volgende bepaling van belang:

WABO, artikel 2.1, lid 1:

"1. Het is verboden zonder omgevingsvergunning een project uit te voeren, voor zover dat geheel of gedeeltelijk bestaat uit: (...)

f. het slopen, verstoren, verplaatsen of in enig opzicht wijzigen van een beschermd monument of het herstellen, gebruiken of laten gebruiken van een beschermd monument op een wijze waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht."

Bijzondere regeling wijziging kerkinterieurs

Een bijzondere regeling geldt als de vergunning betrekking heeft op de wij-

ziging van het kerkinterieur en daarbij 'wezenlijke belangen van het belijden van de godsdienst' in het geding zijn.

Hierbij kan gedacht worden aan situaties als:

- Het verwijderen van enkele rijen kerkbanken om meer ruimte te maken voor het vieren van het Heilig Avondmaal in een kring, of voor de bediening van de doop.
- Het maken van meer ruimte in het koor van de monumentale kerk om het Heilig Avondmaal in een kring te kunnen vieren.

Het verdient aanbeveling om als eigenaar een samenhangend en gemotiveerd plan op te stellen, waarin de gewenste aanpassingen in het monumentale kerkinterieur worden gemotiveerd vanuit 'wezenlijke belangen van de godsdienstoefening'. Dit laatste uiteraard indien dit aan de orde is. In deze gevallen kan het bevoegd gezag slechts besluiten 'in overeenstemming met de eigenaar'. Dit is bepaald in artikel 3.2. lid a van de wet WABO.

Let op: de overeenstemmingvereiste geldt alleen als het om een 'wezenlijk belang van de godsdienstoefening in het monument' gaat. Het gaat hier dus niet om meer ruimte te verkrijgen voor concerten of lezingen, of na buitengebruikstelling van een kerkgebouw voor de erediensten. Overeenstemming betekent dat er niet alleen overlegd wordt tussen burgerlijke gemeente en kerkbestuur, maar ook dat er tussen beide overeenstemming wordt bereikt over de te verlenen omgevingsvergunning.

Voor de verdere procedure met betrekking tot een monument zijn er twee mogelijkheden:

1. De reguliere voorbereidingsprocedure

Als voor de vergunning geen advies van de RCE nodig is, geldt de reguliere voorbereidingsprocedure van acht weken (WABO art. 3.7 en 3.10 lid 1 onder d). Deze procedure kan met maximaal zes weken worden verlengd. Wanneer geen overeenstemming wordt bereikt tussen kerkbestuur en gemeente, dan wordt de vergunning van rechtswege verleend na het verstrijken van de (al dan niet verlengde) beslistermijn.

2. De uitgebreide voorbereidingsprocedure

Deze procedure is aan de orde bij een verstrekkende ingreep waarbij een advies van de RCE noodzakelijk is. In geval van wijzigingen aan monumentale kerkgebouwen valt hierbij te denken aan bijvoorbeeld sloop en verwijdering van het gehele vaste bankenplan. In dit geval beslist de vergunningverlener binnen zesentwintig weken op de aanvraag. Deze termijn kan maximaal met zes weken worden verlengd. Bij overschrijding van deze termijn wordt de vergunning niet automatisch van rechtswege verleend. Hier zou dus, theoretisch gezien, een impasse kunnen ontstaan tussen een kerkbestuur en de burgerlijke gemeente. Goed en tijdig overleg is in elk geval altijd aan te bevelen.

Bezinning

Ga na of het kerkgebouw tenminste periodiek wordt gecontroleerd. Kijk

ook eens naar het meerjarenonderhoudsplan: wordt dit actueel gehouden en hoeveel jaar wordt er vooruitgekeken?

Meer informatie

Vereniging Provinciale Monumentenwachten Nederland (VPMN)

In iedere provincie is een Monumentenwacht actief die op onafhankelijke wijze erfgoed inspecteert en eigenaren adviseert. De Monumentenwacht kan tijdens de inspectie kleine reparaties uitvoeren, zoals het herstellen van opgewaaid daklood. Na de inspectie wordt er een inspectierapport en een onderhoudsadvies opgesteld. En inspectie kan eens per jaar of eens per twee jaar worden uitgevoerd.

<https://www.monumenten.nl/onderhoud-en-restauratie/monumentenwacht-nl/monumentenwachtnl>

Stichtingen Behoud Kerkelijke Gebouwen

De instandhouding en de exploitatie van kerkelijke gebouwen is een voortdurende zorg van de colleges van kerkrentmeesters. De verscheidenheid in regelgeving, onder andere op het gebied van subsidies, is zo groot dat het voor colleges van kerkrentmeesters moeilijk wordt om hiermee om te gaan.

Daarnaast is vaak de draagkracht van met name de kleine gemeenten te klein voor professionele begeleiding en ondersteuning die voor het beheer van de kerkelijke gebouwen onmisbaar zijn. Deze overwegingen waren in het verleden voor enkele afdelingen van de VKB aanleiding om het initiatief te nemen tot bundeling van krachten en samenwerking op het terrein van restauratie, herstel en onderhoud van kerkelijke gebouwen. Het behoort immers mede tot de taak van de colleges van kerkrentmeesters ervoor te zorgen dat de kerkelijke gebouwen zo goed mogelijk beheerd worden.

Dat leidde tot de vorming van Stichtingen Behoud Kerkelijke Gebouwen in alle afdelingen van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer. Deze stichtingen stellen zich ten doel de beheerders van kerkelijke gebouwen behulpzaam te zijn en bij te staan in zaken van restauratie, herstel en onderhoud van gebouwen, meubilair, orgels enzovoort. De werkzaamheden van de Stichtingen Behoud Kerkelijke Gebouwen richten zich niet alleen op restauratie en onderhoud van kerkgebouwen. Ook in andere zaken die hiermee verband houden, kan de Stichting de beheerders en eigenaren van kerkelijke gebouwen van dienst zijn, zoals bij:

- het opstellen en begeleiden van zesjarige onderhoudsprogramma's in het kader van de Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (Sim);
- het inventariseren van restauratieplannen en verduurzamingsplannen;
- het opstellen van restauratieplannen, in nauw overleg met de RCE en andere adviseurs;
- het aanvragen van aanvullende subsidies bij diverse instanties om de

eigen bijdrage van de kerkelijke gemeente zo beperkt mogelijk te houden;

- het aanvragen van diverse vergunningen met betrekking tot restauratie en wijzigingen.

Bij Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Randstad en Utrecht en de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Zuid-Nederland functioneren de bestuursleden als adviseur. De Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Midden- en Oost Nederland en de Stichting Beheer Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland hebben een bureau met professionals.

Stichtingen Behoud / Beheer Kerkelijke Gebouwen: www.sbkg.nl